

V šesté kapitole je středem pozornosti vztah podmínek zákona a lidské činnosti. Základ svobody člověka se spatřuje v praktickém ovládnání zákonů (přírodních i společenských), čehož se dosahuje sjednocením změny podmínek zákona a materiální lidské činnosti. V tomto smyslu jsou dějiny člověka dějinami jeho osvobození.

V sedmé kapitole se autor zaměřuje na otázku objektivní pravdivosti vědeckých zákonů. Základním kritériem objektivní pravdivosti vědeckého zákona je lidská praxe, tj. přeměna zákona na formu vědomé praktické činnosti. Tak na rozdíl od smyslového nazírání, praxe může nejen potvrdit, ale i dokázat objektivní pravdivost vědeckého zákona. Praxe je v tomto smyslu základem empirického i teoretického poznání a jako kategorie tedy patří do teorie poznání a (dialektické) logiky.

Práce je významným příspěvkem k řešení řady problémů marxistické filozofie a metodologie věd a ke kritice buržoazní filozofie. Zároveň představuje východisko pro další rozvíjení této problematiky i návod pro rozvoj v dalších nefilozofických disciplínách.

Jan Štěpán

N. S. Avtonomova: Filosofskie problemy strukturnogo analiza v gumanitarnych naukach. Moskva, Nauka, 1977, 269 s.

Jednou ze základních vlastností marxisticko-leninské filozofie jako filozofie vědecké je její otevřenost všem podnětům, které přicházejí z oblasti speciálních věd, a to nejen přímo, ale i zprostředkovaně, přes cizí, nemarxistické teoretické systémy. To je i případ strukturalismu, jehož vzestup na Západě a především ve Francii následoval po vystřízlivění z existencialismu a příbuzných filozofických směrů. Strukturalismus se vědomě staví do protikladu k antropologismu a odpovídá tak předpokladům a požadavkům, které na teorii a filozofii klade nové stádium vývoje buržoazní společnosti. Může se však opřít také o výrazné úspěchy, jichž bylo dosaženo ve speciálních, především společenských vědách za pomoci strukturálních metod. Na tomto vědecko-metodologickém základě vyrostla tzv. strukturalistická ideologie, která mnohdy nesprávně transponuje určité speciálněvědné postuláty na řešení globálních filozofických otázek.

Především na tuto strukturalistickou ideologii marxismus kriticky reaguje. Po starších pracích Greackého, Schaffa a Sèva se v roce 1977 objevila kniha N. S. Avtonomové *Filosofskie problemy strukturnogo analiza v gumanitarnych naukach*.

Avtonomova je velmi erudovaná autorka. Její znalost současné západní filozofie i jejich dějin jí umožňuje vystopovat vzájemné působení jednotlivých filozofických proudů a paralely mezi nimi. Svou knihu rozdělila na tři kapitoly: Podmínky vzniku a vývoje francouzského strukturalismu, Kritická analýza hlavních koncepcí francouzského strukturalismu a Strukturalismus a dialektický materialismus.

První kapitolu člení Avtonomova na dvě části zabývající se sociálněpsychologickými a filozofickými podmínkami vzniku francouzského strukturalismu. K těm prvním patří především ztroskotání existencialistické filozofie, jejíž teze zaměřené převážně na osobní život jednotlivce se ukázaly v podmínkách současné západní společnosti jako nevyhovující. Reprodukce staré antinomie mezi individualitou a masovostí už nevyhovovala inteligenci, která si počala uvědomovat svou vnější determinovanost. Spolu s tímto pohybem v oblasti ideologické mizí také představa o jedinečnosti a výjimečnosti západní civilizace a je vystřídána kulturním relativismem. Ke změně ideového klimatu přispěly i květnové události r. 1968, které prakticky prověřily abstraktnost a akční neschopnost levicově radikálního vědomí a antropologického subjektivismu. Následkem těchto skutečností bylo, že se před sociální vědou objevil úkol „představit ‚humánní‘, lidské, v novém kontextu předpokládajícím jeho jednotu se ‚sociálním‘, vysvětlit speciálněvědnými prostředky systémovou jednotu sociálně humanitního objektu úkolu“ (s. 30).

V následující části kapitoly Avtonomova rozebírá strukturalismus jako specifický druh racionalismu, příbuzný nebo paralelní některým pokusům o „návrat ke Kantovi“. Ukazuje vztahy strukturalismu k filozofii E. Cassirera, novopozitivismu a fenomenologii. Vedle toho navazuje strukturalismus i na racionalismus specificky francouzský, především na filozofii Descartovu a v novověku na Bachelarda a Canguilhema.

V druhé kapitole se Avtonomova zabývá podrobným rozбором koncepcí předních

reprezentantů francouzského strukturalismu. Spojuje je nejenom odpor k subjektivismu předchozí antropologické filozofie, ale i kritické přeformulování základních témat evropského racionalismu. Obrací se především proti tzv. racionalistickým utopím, víře v možnost čistého, nepodmíněného poznání. Snaží se analyzovat všechny problémy, s nimiž se klasický racionalismus setkává, jazykem speciální vědy a především z hlediska jazykových, znakově symbolických určení. „Negace předchozích opor zde neznamená negaci racionálních principů samotných, ale snahu... upevnit ty základy vědeckého poznání, které se ukázaly neotřesené nejsoučasnější sociální zkušeností a vědeckou praxí“ (s. 49).

Přestože strukturalisty spojuje toto základní vědecké zaměření, netvoří jednotnou školu. To plyne do značné míry z toho, že nejznámější francouzští strukturalisté chápou sami sebe především jak speciální vědce v různých společenských vědách. Nejednotnost předmětu jejich zkoumání je dáno, že nalézají různé struktury, historicky podmíněné (Foucault) i nadčasové (Lacan) a že vedle zdůraznění jazyka, „písma“ a „čtení“ se objevují i ostré kritiky tzv. logocentrismu západního myšlení (Derrida).

Autonomova věnuje velmi mnoho prostoru podrobnému rozboru hlavních myšlenek jednotlivých strukturalistů: M. Foucaulta, R. Bartha, C. Lévi-Strausse, J. Lacana, J. Derridy a J. Kristevy. Představuje tyto myslitele v jejich filozofickém vývoji a v jejich vzájemných vztazích.

Poslední a ideově nejzávažnější kapitolu knihy tvoří marxistický rozbor problémů nastolených strukturalismem. Autonomova nejprve systematicky resumuje obecnou problematiku strukturalismu, dále se zabývá strukturalistickým pojetím člověka a v závěru rozebírá strukturalistické řešení problému jazyka.

Znovu explikuje vztah strukturalismu k současnému neoracionalismu. Zastavuje se u pojmů, v nichž jsou vyjádřeny nové postuláty, o které se strukturalismus opírá: decentrace subjektu, přetržitost objektu, zprostředkovanost a lomovost. Tyto pojmy mají pomoci při zachycení a objasnění procesu zvyšující se složitosti subjekt-objektových vztahů. Tím je dána i změna antropologické otázky, která se stává otázkou změnivších se a komplikovanějších vztahů člověka ke světu, „konečného“ člověka, který je obklopen strukturami, jež nevytvořil a jejichž smysl se nachází mimo jeho vědomí. Do popředí se dostává otázka jazyka a jeho role v nelineárním procesu poznávání, otázka základů poznání a jeho zdůvodnění, která je mezním problémem strukturalismu.

Autonomova sleduje řešení tohoto problému a konfrontuje je s jeho řešením marxistickým, které je důslednější v analýze společenské podmíněnosti poznávacího procesu i jeho výsledků. Domnívá se, že neplodnější je ve strukturalismu analýza fungování znakových systémů kultury, v níž byla zpochybněna samozřejmost vztahu znaku a významu. Tento vztah je zprostředkovan řadou společenských praxí; bytí znaku i jeho modality jsou stejně významné jako druhotné a produktivní operace jejich racionálního přepracování.

Naopak s největšími potížemi se strukturalismus setkal při pokusu o novou formulaci problematiky člověka. Autonomova nesouhlasí s domněnkou, že strukturalismus tuto otázku odmítá, s domněnkou, která vychází ze strukturalistických proklamací „smrti člověka“. Strukturalismus se snaží i po řešení otázky člověka osvobodit se od antropologického subjektivismu a opírá se o poznatky moderních společenských věd. „Smrt člověka“ znamená smrt individualistického pojetí člověka. Zapojení člověka do širšího biosociálního kontextu umožnilo strukturalismu jít se v maloburžoazním světě soudobé Francie jako pokus o hlubší pojetí člověka, o jeho záchranu. Ve skutečnosti se však strukturalistům nedaří tento úkol plnit. Analýza podmíněnosti individuálního vědomí a jednání není dovedena do důsledků a místo toho je doplňována rousseauovským romantismem.

Problém jazyka je ve strukturalismu totožný s hledáním nového objektu humanitních věd. „Tento ‚nový‘ objekt, pro který vědomí už není ‚centrem‘, by měl existovat jako mnohorozměrný a mnohaúrovňový celek, ale ne jako antropomorfní centrum vlastního fungování. Podle názoru strukturalistů má mít nová buňka základu poznání vybudovaná na jazykovém diskurzu, na rozdíl od ‚formálního‘ charakteru transcendentálního základu, charakter ‚realnosti‘“ (s. 245).

Strukturalisté uvažují o jazyku na předlingvistické úrovni. Tak se v analýze jazyka spojují noetické, ontologické i historické aspekty výzkumu. Přes tuto šíři záběru i přes kritiku jazykového fetišismu, vlastního podle názoru některých strukturalistů západní kultury, absolutizují i oni jazykově symbolický charakter kultury: kladou jazyku

úkoly přesahující síly reálného vlivu lingvistických mechanismů na fungování mechanismů společenského vědomí. Toto přecenění jazyka je dáno svéráznou absolutizací vlastní badatelské práce strukturalistů a jejich místa ve společnosti a oddělením této pozice od širšího společenského kontextu teoreticko-filozofického výzkumu, kontextu, jehož analýzu podává právě marxistická filozofie.

Kniha N. S. Avtonomové je bezesporu kvalitním a záslužným rozbořem jednoho z důležitých proudů současného západního myšlení. Podává nejen globální kritiku, ale i přesný a kvalifikovaný rozbor jednotlivých strukturalistických názorů. Orientaci čtenáře ulehčuje i úspěšný pokus autorky ukázat myšlenky strukturalistů v jejich vývoji a v neposlední řadě i bohatý seznam literatury připojený ke knize. Je však škoda, že se Avtonomova vyhnula spleťmu a palčivému problému aktuálnímu především ve francouzském kontextu, do kterého sama svou práci zapojila. Ani slovem se nezmínila o pokusech o spojení strukturalismu s marxismem ve skupině kolem Althussera, které kritizoval např. L. Sève. Domnívám se, že rozbor a zhodnocení tohoto proudu neměly v práci věnované francouzskému strukturalismu chybět bez ohledu na svou složitost. Tím spíše, že Avtonomova svou knihou dokázala, že se složitých problémů bát nemusí.

Ivana Holzbachová

Čelovek nauki. M. G. Jaroševskij (ed.). Moskva, Nauka, 1974, 392 s.

Sborník, který vyšel v řadě „Naukovedenije: problemy i issledovanija“, obsahuje příspěvky 29 autorů, účastníků sympozia o problematice biografie tvůrčí osobnosti. Organizátorem sympozia, které se konalo v Moskvě v roce 1972, byl Ústav dějin přírodních věd a techniky AV SSSR a Komise pro komplexní zkoumání umělecké tvorby při Vědecké radě AV SSSR komplexního problému „Dějiny světové kultury“.

Příspěvky jsou uspořádány do několika tematických oddílů. První z nich se zabývá „Obecnými otázkami zkoumání biografie vědce“, jako je např. otázka zpracování biografii z hlediska vědy o vědě (B. S. Mejlach, M. G. Jaroševskij), problém hodnověrnosti, jistého a nejistého, kladného a záporného, mýtů a dokumentů v biografii (B. M. Kedrov, G. V. Bykov aj.), specifických nároků na žánr vědecké biografie (V. S. Kirsanov, V. J. Frenkel), role sociálního prostředí (V. P. Karcev), hodnocení vědeckého přínosu dané osobnosti (V. B. Gasilov) apod. V druhém oddílu se biografie vědce posuzuje z hlediska logiky a psychologie vědy, se zřetelem k úloze motivací, k postižení „stylu myšlení“ a hudebního vnímání světa u vědce apod. (N. I. Rodnyj, L. Katolin, V. L. Merkulov, B. A. Frolov, A. N. Krivomazov, J. M. Kljaus, J. S. Bojko, S. D. Chajtun, L. G. Davydova). Třetí oddíl se soustřeďuje na téma „Člověk vědy v dějinách kultury“. Jsou tu příspěvky o psychologii vědce v antice (I. D. Rožanskij), o osobnosti G. Bruna (M. S. Glazman) i obecnější příspěvky o univerzálnosti tvůrčí osobnosti (N. K. Gavrjušin), o aspektech času v životě a biografii (O. A. Ležněva). Oddíl „Obraz vědce v literatuře“ zahrnuje — s výjimkou stati srovnávající vědecké a umělecké postupy (L. S. Sajamon) — většinou úvahy spisovatelů o literatuře umělecké (A. N. Makedonov) a vědecko-fantastické (G. S. Gor), o divadelních hrách a filmech (L. N. Rachmanov) zobrazujících život a dílo vědců. Spisovatelé jsou zastoupeni také v předcházejících oddílech (B. G. Volodin, D. S. Danin, I. L. Radunskaja). V příloze informuje Z. K. Sokolovskaja o aktivitě vydavatelské řady vědeckobiografické literatury při Akademii věd SSSR.

Není možné zabývat se jednotlivými příspěvky. Omezíme se na charakteristiku některých rysů, jimiž se podle našeho názoru vyznačuje přínos recenzované publikace.

Ústřední téma — principy a metody zpracování biografii tvůrčích osobností vědy — jeví se na první pohled jako značně úzké a speciální. Organizátoři a iniciátoři sympozia (jeden z nich, N. I. Rodnyj, mezitím zemřel a jemu je sborník věnován) a jeho účastníci ho však pojali v náročných a širokých souvislostech.

Otázka zpracování biografii vědců se zde především chápe jako eminentně interdisciplinární problém, zahrnující aspekty filozofické, sociologické, historické, psychologické, etické, pedagogické aj. Nejde však jen o součinnost odborníků z oblasti obecných a kulturních dějin nebo historiků vědy a techniky, nýbrž — jak je patrné již na složení účastníků sympozia — také o úzkou spolupráci mezi autory vědeckých biografii a autory uměleckých děl o životě a díle vědců, tedy o řešení společné problematiky vědy a umění.